JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Szabó, Tamás Péter

Title: Bodó Csanád: Nyelvi ideológiák és különbségek

Year: 2017

Version: Published version

Copyright: © Author, 2018

Rights: CC BY-NC-ND 3.0

Rights url: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/

Please cite the original version:

Szabó, T. P. (2017). Bodó Csanád: Nyelvi ideológiák és különbségek. Magyar nyelvjárások, 55, 181-185. http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/55/mnyj55.pdf

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

55.

SZERKESZTI

DOBI EDIT
HOFFMANN ISTVÁN
TÓTH VALÉRIA

DEBRECEN, 2017

A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

© Dobi Edit, Hoffmann István, Tóth Valéria, 2017
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2017

Internet: http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/55

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 55 (2017): 181–207.
A DEBRECENI EGYETEM MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BODÓ CSANÁD: **Nyelvi ideológiák és különbségek.** A sokszínűség alakzatai. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2016. (223 lap)

1. Bodó Csanád 2014-ben megvédett habilitációs értekezésének jelentős mértékben kibővített és átdolgozott, könyvvé formált változata a releváns szakirodalom átfogó ismeretében, gazdag terepmunka-tapasztalatra építve született. A kötet számos, a nemzetközi szakirodalomban már részletesen körüljárt, a magyarországi szociolingvisztikában azonban még relatíve újnak tekinthető elméleti és módszertani kérdést vet fel.

A kötet hat már publikált (kisebb-nagyobb mértékben átdolgozott) és egy publikálatlan tanulmányt tartalmaz, ezeket egy informatív elméleti bevezető fejezet és egy rövid zárszó fogja össze. Az összesen hét tanulmány a szerző által végzett vagy irányított empirikus vizsgálatok anyagát dolgozza fel. Miközben eredményeit ismerteti, Bodó Csanád folyamatosan reflektál a szóban forgó témák tudományos recepciójára és módszertani, terminológiai kihívásaira. Éppen ezért érdemes a lábjegyzeteket is figyelmesen elolvasni, a szakmai (ön)reflexió igen értékes elemeit ugyanis a szerző időnként oda rejtette (például mindjárt a 9. oldalon, a *cigány* terminus alkalmazásával kapcsolatban). A következőkben az egyes fejezeteket mutatom be, elsősorban arra összpontosítva, milyen szakmai szemlélet bontakozik ki Bodó Csanád szövegéből. Meglátásom szerint a szerző olyan vonalat képvisel, amely követésre érdemes bármely, a nyelvhasználattal foglalkozó kutató számára.

2. A Bevezetés a nyelvi ideológiák és különbségek kutatásához című fejezetben Bodó Csanád az *ideológia* fogalmának definiálását és az ideológiakutatás általa követett elveinek ismertetését végzi el. A szakirodalom értékelése során kitér arra, hogy „az ideológiákról nem tudunk értékmentesen beszélni, azaz nincsen olyan semleges nézőpont, amely kívül lenne az ideológiák terén” (14). Ez a megjegyzése rendkívül fontos szempontra hívja fel a figyelmet; arra, hogy a tudományos szövegek sem neutrálisak, azok szerzői is különféle diszkurzív eljárásokkal konstruálják meg saját nézőpontjukat, érvrendszerüket. A szerző, a fentiekkel összhangban, folyamatosan törekszik saját ideológiakonstruáló

tevékenységének reflektálttá tételére, „leleplezésére", és ezt nagyon fontos, példaadó eljárásnak tekintem. Ez a módszertani eljárás etikus kutatói hozzáállást tükröz, nem kelti ugyanis azt a látszatot, hogy csupán a kutató lát mások veséjébe és leplezi le a nyelvről való elképzeléseiket, hanem kölcsönösséget sugall azáltal, hogy hangsúlyozza: a kutató is bizonyos (szakmai) közösségekben szocializálódott, és ez a háttere jelentős mértékben befolyásolja abban, ahogyan kutatási és interjúkérdéseit felteszi, terepmunka-naplóját írja, cikkeinek és előadásainak példaanyagát válogatja és elemzi, tehát: ahogyan kutatói munkáját végzi. Ez a reflektív megközelítés nemcsak az elemzés minőségét növeli, hanem a kutatói szerep kialakításában és önismeretben is hasznos, mint ahogy azt saját tapasztalatom alapján (SZABÓ 2015) is állíthatom.

A következő, Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában című fejezet alapfeltevése, hogy a standard nyelvi ideológia olyannyira áthatja a magyar szociolingvisztikai kutatásokat, hogy nemcsak az értékelés szempontjait, hanem a vizsgálandó jelenségek körét is a standardhoz való viszonyuk határozza meg. Azok a kutatások is, amelyek elutasítják a standard hegemóniáját, elsősorban olyan változókkal (pl. nákolás, suksükölés, az *-e* kérdőszó szórendi helye stb.) foglalkoznak, amelyek főként nyelvhelyességgel kapcsolatos diskurzusokban játszanak kiemelt szerepet. A kurrens szakirodalommal összhangban magát a standard fogalmát is diszkurzív fogalomként kezeli Bodó Csanád, kiemelve, hogy nyelvi standard önmagában nem létezik, a fogalmat magát és a körébe tartozó vagy azon kívüli nyelvi jelenségeket a standardizáció soha véget nem érő folyamata során határozzák meg a beszélők. Ebből a szempontból érdekes kísérlet, hogy a szerző olyan nyelvi változókra koncentrál ebben a fejezetben, amelyeknek „nincsen standard változata" (22). Két periferikus helyzetű közösség, a magyar nyelv moldvai és budapesti VIII. kerületi beszélőinek körében végzett vizsgálatai nyomán jut arra a következtetésre, hogy egyes esetekben a nyelvi változók használatát nem befolyásolják a standard nyelvi diskurzusok. Moldvában ez például azt jelenti, hogy az ún. „szelypelés" (a másutt szokásos *s, zs* és *cs* hangok helyén *sz, z* és *c* ejtése) nem függ attól, kapcsolatban áll-e a beszélő Moldván kívüli (pl. erdélyi vagy magyarországi) beszélőkkel, akik Bodó érvelése szerint a nem moldvai magyar nyelv standardjait képviselik: az adatok szerinte inkább interdialektális érintkezésre utalnak. A budapesti VIII. kerületi nyelvhasználattal kapcsolatban az iktelen igék *-(A)sz* változójának használatával kapcsolatban (pl. *adsz* vs. *adol*) amellett érvel, hogy nem a nyelvjárási háttér, jóval inkább az etnikum, jelen esetben a cigány etnikum „a meghatározó szempont" (43). Ahelyett tehát, hogy az *adol*-t nemstandardként értelmezte volna, inkább a cigány etnikumot kötötte hozzá, kiemelve hogy „minél kevésbé intenzív az adatközlők *cigány*okkal való kapcsolata, annál többen vannak az *adsz* változatot választó beszélők az egyes csoportokban" (uo.; kiemelés az eredetiben). Ez a kutatói eljárás egy distinkciót (standard vs. nemstandard)

felszámolva egy másikat állított fel, etnikai vonatkozásokkal, állítva, hogy ez a felállás a beszélők számára relevánsabb. Hogy ez az állítás mennyiben általánosítható, később esetleg érdemes nagyobb mintán is ellenőrizni, ugyanis az itt ismertetett vizsgálata mindössze 31 személyre korlátozódott.

A harmadik fejezet (Nyelvi standardok és revitalizáció) a moldvai magyarral kapcsolatban programadónak is tekinthető, mivel azt javasolja, hogy a kutatásban standard helyett standardokról (többes számban) érdemes beszélni, a makrofolyamatokról pedig mikrofolyamatokra, tehát egyes személyek ágenciájára és közösségi egyezkedésére kell helyezni a hangsúlyt. Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a standardok a beszélők buschi értelemben vett nyelvi repertoárjának részei, s mint ilyenek nyelvi erőforrásokként veendők figyelembe a nyelvi revitalizáció folyamatában. A fejezet esettanulmányában a szerző gondosan dokumentálja és értelmezi, milyen folyamatokon keresztül kommodifikálódik a diákok írásbeli nyelvhasználata a Moldvai Csángómagyar Oktatási Programban. A magyar nyelv rendszeres oktatására szervezett program adományokat gyűjt Moldván kívül élő személyektől, ún. keresztszülőktől, akik levelezés útján támogatják és követik a programban tanuló diákok magyar nyelvi fejlődését. Észlelve a moldvai és azon kívüli standardok különbségeit, a programban tanító tanárok felügyelik a keresztszülőknek írt levelek megfogalmazását annak érdekében, hogy a keresztszülők számára érthető, de mégis autentikus „csángós" szöveg jöjjön létre. Ennek érdekében a román nyelvi elemeket javarészt törlik, a helyesírást pedig kiigazítják, s így egy olyan mediatizált, stilizált magyar nyelvhasználat jön létre, amit a szerző Asif Agha nyomán *kommoditás-regiszter*-nek nevez. A nyelvi produkció itt tehát áruvá válik. Külön figyelemre méltó Bodónak az a gondolatmenete, amely szerint a moldvai *grassroot* írásbeliség a román ortográfiát követve alakult ki, a csángómagyar oktatási programban létrehozott szövegek azonban a magyar helyesírásra épülnek, itt tehát voltaképpen, Vigoroux szóhasználatával élve, *astroturf* írásbeliségről van szó, vagyis a grassroot írásbeliség utánzásáról vagy hamisításáról, anyagi haszon (folytatólagos keresztszülői anyagi támogatás) érdekében. A fejezet külön erénye, hogy a keresztülőkkel készített interjúk segítségével Bodó azt is bemutatja, ők hogyan fogadják a mediatizált szövegtermékeket, és milyen benyomásaik vannak a program sikerességéről és a diákok fejlődéséről.

A negyedik, Miből lesznek a nyelvjárások? című fejezet a regisztrálás és az indexikalitás problémáival foglalkozik a moldvai nyelvhasználatról szóló diskurzusok, illetve dialektometriai adatok bemutatásán keresztül. Ismét a szerző önreflektív hozzáállását mutatja, hogy kiemeli: „minden nyelvjárási kategorizáció »válogat« az elemzésbe bevont nyelvi adatok közül, és a különböző osztályozásokban érvényesített szelekció mindig ideologikus tevékenység" (84). A válogatás ráadásul, teszi hozzá, többszörös, hiszen a kutatópontok, adatközlők, kutatási kérdések, vizsgált jelenségek stb. kiválasztása mind-mind meghatározza,

hogy az adatokból milyen modell építhető. Ugyan az adatbázisokba nem lehetséges a nyelvhasználat teljességét belefoglalni, az lehetséges, hogy a számítógépes dialektometria segítségével az adatbázist összességében elemezzük. Üdvözlendő, és természetesen az előzőekből is következik, hogy Bodó Csanád a saját rendszerezését is a nyelvjárások létrehozásának diszkurzív folyamatával hozza összefüggésbe, jelzi tehát, hogy az ő munkája is egy a lehetséges ideologikus konstrukciók közül. A fejezet értékes áttekintést nyújt arról, hogyan írták le különböző nyelvészeti munkák a moldvai magyar nyelv változatait, és kapcsolták előbb etnicitáshoz (csángó népcsoportok), majd időbeliséghez (archaikus múlt) és autenticitáshoz. A csángó mint archaikus és autentikus magyar nyelvváltozat később egyfajta védjeggyé és áruvá vált, mint azt az előző fejezet részletesen tárgyalta.

Az ötödik fejezet címe egy internetes hozzászólásból származik, tartalmát inkább az alcíme foglalja össze: Magyar nyelvjárási reprezentációk a nyelvi ismeretterjesztésre adott laikus reakciókban. A *laikus : szakértő* oppozícióval kapcsolatos elméleti és módszertani nehézségeket — a magam nézőpontjából — már összefoglaltam (SZABÓ 2013), ezért most nem taglalom azokat részletesen, arra azonban felhívom a figyelmet, hogy a *laikus* terminus bővebb meghatározásra, esetleg megkérdőjelezésre szorult volna. A fejezet egy erdélyi internetes portálra feltöltött olyan videókhoz adott hozzászólásokat elemez, amelyek a romániai magyar nyelv különböző változatait értékelik, a moldvai magyart is beleértve. A hozzászólók a videón szereplő (hivatásos) beszélők produkcióit gyakran a bennük megjelenő román hatás fényében értékelték többé vagy kevésbé hitelesnek, bár a „csángó" példát a benne előforduló számos román lexikai elem ellenére nem minősítették „inkább román"-nak (128). Ennek kapcsán Bodó Csanád arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvjárások regisztrálásának folyamata kontextusfüggő: míg Erdélyben a román lényeges viszonyítási pont, addig a magyarországi diskurzusokban nem okvetlenül. A „csángó" nyelvjárásokat például egymáshoz képest is lehet vizsgálni (dialektometriával, lásd a 4. fejezetben), illetve a román lexikai elemeket redukálva vagy akár eliminálva újra is lehet stilizálni (mint például a keresztszülő-program résztvevői mint fogyasztók számára, lásd a 3. fejezetben). Ebből a szempontból ironikus, hogy a fejezetben szereplő gazdag példaanyag román szövegelemei közül nem mind szerepel magyar fordításban, így a románul nem tudó olvasó időnként éppen a csattanóról marad le.

A hatodik tanulmány (Implicit és explicit nyelvi ideológiák Moldvában) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi változás összetett folyamatait nem lehet csupán explicit, tehát a beszélők által kifejtett nyelvi ideológiák tanulmányozásával megérteni: a teljes képhez az implicit, például a terminushasználaton keresztül megfigyelhető ideológiák is hozzátartoznak. Ennek megfelelően a fejezet először nép- és nyelvnevekkel (etno- és glottonimákkal) foglalkozik behatóan, interjúadatok alapján. A példák kiválóan szemléltetik a nyelvi ideológiák és

azokon belül a kategóriarendszerek diszkurzív egyezkedésre alapuló jellegét azáltal, hogy a nép- és nyelvnévi kategorizáció akár egy interjún belül is változhat, annak megfelelően, hogy hogyan alakul a beszélgetés menete (pl. 138–139). Az interjúelemzés másik szempontja annak megvizsgálása, hogy kétnyelvűségről beszélve milyen példamondatokkal szemléltetik a nyelvi szocializációt a megkérdezettek, például mennyire kötik az otthoni munkához vagy az iskolához (és azon keresztül a társadalmi mobilitáshoz) a moldvai magyar és a román nyelvet.

Az utolsó előtti fejezet (Nyelvi megkülönböztetés és etnicitás) a cigányok tudományos osztályozásának kérdéseit vizsgálja, mintegy párdarabja a negyedik fejezetnek. A szöveg izgalmas, a tudományszociológiára és politikatörténetre is rálátást engedő összefoglaló, amely messze ható társadalmi következményekkel is illusztrálja az elmúlt évek tudományos és politikai mulasztásait, egyebek mellett a cigány diákok oktatásának kérdésében.

A zárófejezet (A dzsender-paradoxon és magyar szociolingvisztikai recepciója) nem illeszkedik szervesen a kötet egészéhez, akár el is lehetett volna hagyni, mivel nem folytatja a korábbi fejezetek gondolatmenetét, és a benne leírt, Bodó Csanád hallgatói által elvégzett vizsgálatok módszertana közel sem olyan kifinomult, mint azt a korábbi fejezetek alapján várnánk. A kötet Zárszava alapján sem egyértelmű, milyen szerepet szánt e fejezetnek a szerző.

3. Összefoglalásul talán elég arra utalnom, hogy a kötet olvasása nyomán gyakran megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy igen, több ilyen szociolingvisztikai művet szeretnék olvasni, amely informatív, elemzéseiben alapos és kellően önreflexív, ráadásul összhangban van a legfrissebb nemzetközi szakirodalommal is. Remélem, hogy a kötet fejezetei a felsőoktatásban is hasznosulnak, és fiatal kutatók fognak belőle inspirációt meríteni saját vizsgálataik megtervezéséhez, etikus lefolytatásához és sokszempontú elemzéséhez. Szintén remélem, hogy a szűkebben vett akadémiai szférán kívül is lesznek olvasói Bodó Csanád könyvének, akik a tanulságok alapján tanárként, szülőként, politikusként megújítják saját gyakorlatukat.

Irodalom

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2013. Egy megfigyelés – több interpretáció. In: KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empíria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásaiból).* Budapest, Gondolat Kiadó. 380–396.

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2015. Kutatói ideológiák és a személyes bevonódás dilemmája „terepen". In: SZEVERÉNYI SÁNDOR–SZÉCSÉNYI TIBOR szerk., *Érdekes nyelvészet.* Szeged, JATE Press. 105–114.

SZABÓ TAMÁS PÉTER